

Krešimir Regan

(Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb)

GORJANI – SREDNJOVJEKOVNO SIJELO PLEMIĆKE OBITELJI GORJANSKI

UDK 94(497.5 Gorjani)“13/15”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 9. 2005.

U selu Gorjanima nedaleko od Đakova nalaze se ostatci srednjovjekovne Gore, gradskog naselja koje je svoj najveći uspon doživjelo pod vlašću obitelji Gorjanski potkraj XIV. i tijekom XV. stoljeća te za vladavine Lovre Iločkoga početkom XVI. stoljeća, a stradalo je u borbama s Osmanlijama godine 1537. Danas se na području Gorjana u arheološkim tragovima nalaze ruševine toga srednjovjekovnog naselja. Cijelo naselje smjestilo se između gorjanskoga groblja na sjeverozapadu i samih Gorjana na sjeveroistoku. Kompleks je bio sastavljen od nekoliko cjelina nastalih tijekom različitih povijesnih razdoblja: plemićkoga grada na današnjem groblju, utvrđena naselja i utvrđene palače u njegovome jugoistočnom uglu. Područje na kojem se prostiru ostatci srednjovjekovne Gore obuhvaća površinu od približno 16 ha te su danas prekriveni livadama, oranicama i voćnjacima. Južno od napuštenog naselja, u sklopu suvremenih Gorjana, nalazi se kapela Sveta tri kralja, smještena u osmanskoj kuli.

Gljučne riječi: Gorjani (Gora, Gara), Slavonija, srednji vijek, plemićki grad, utvrđena palača, naselje.

1. Uvod

U kontinuitetu bavljenja srednjovjekovnim utverdama i fortifikacijskim rješenjima tih građevina na prostorima sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije u posljednje tri godine obavljeno je intenzivno istraživanje lokaliteta Gorjana koji su, neovisno o dosadašnjim i dijelom već zastarjelim istraživanjima, još uvijek znanstveno zanimljivi.¹ Aktualiziranje Gorjana u današnje vrijeme

¹ Usp. »Srednjovjekovni gradovi i utvrde na obroncima Medvednice«. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, br. 3/4. Zagreb 2000., str. 67–95; isto: »Srednjovjekovna utvrda Svete Elizabete (Pepelara) u Prekodravlju«. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, br. 1/2. Zagreb 2002., str. 101–106; isto: »Utvrda Sv. Jurja u Caski na otoku Pagu«. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, br. 19. Zagreb 2002., str. 141–148; isto: »Utvrda Turanj (Podgorje) kraj Drage Svetojanske«. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, br. 5/6. Zagreb 2002., str. 81–93; isto: »Srednjovjekovni gradovi, utvrde i kašteli sjeverozapadnog

može se geopolitički i povijesno činiti zastarjelim, no opravdanost bavljenja upravo tom lokacijom ima opravdanje u sljedećim pitanjima: prvo, zbog čega na takvom, geopolitički vrlo izloženom prostoru može nastati i, štoviše, dugi niz godina trajati takva velika urbana aglomeracija; drugo, kakvi su načini obrane primjenjivani na tako ravničarski izloženome mjestu; i treće, zbog čega, gledano iz suvremene perspektive, takovrsne nastambe ne igraju u današnjem svijetu nikavu taktičku ulogu, kada su u najnovijoj povijesti rijeke u tim krajevima postale najjačim i najsigurnijim prirodnim obrambenim sustavima. Povrh toga ovdje će se usporedno prikazati kulturni i narodnosni uspon Gorjana, i to upravo u svezi s povijesnim situacijama koje su izravno uvjetovale njihov nastanak i nestanak. Premda je teško potvrditi na koji su se način i pod čijim utjecajem razvijali umjetnost, arhitektura, i naposljetku krajobraz Gorjana, ovdje će se također pokušati prikazati osebjnost tih fortifikacijskih građevina s obzirom na druge fortifikacije i druga rješenja tadašnjega doba.

Današnje veliko selo Gorjani, 10 km sjeverozapadno od Đakova, jedno je od najstarijih naseobina središnje Slavonije koje kontinuirano egzistira više od tisuću godina. Suvremeno naselje oblikovalo se u drugoj polovici XVI. stoljeća uz ruševine srednjovjekovnoga gradskog naselja Gore ili Gare, na spoju prostrana đakovačkog ravnjaka i nizine gornjega toka rijeke Vuke. O dinamičnosti reljefa na kojemu su nastali Gorjani usred slavonske ravnice svjedoči i srednjovjekovno ime toga naselja jer, doista, ako promatramo današnje Gorjane iz doline gornjeg toka rijeke Vuke, stječe se dojam da je ono nastalo na manjoj gori. (Sl. 1 i 2) Taj prirodno zaštićen prostor, smješten na raskrižju nekoliko važnih komunikacija,² uvjetovao je u srednjem vijeku nastanak većeg naselja uz plemićki grad³ koji se prvi put spominje 1256.

Hrvatskog zagorja«. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, br. 3. Zagreb 2003., str. 57–92; isto: »Srednjovjekovne utvrde i kašteli na obroncima Ivanšćice«. *Hrvatsko zagorje*, br. 1. Krapina 2003., str. 231–257; isto: »Plemićki grad Veliki Kalnik«, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, br. 3. Zagreb 2004., str. 83–104; isto: »Plemićki grad Samci u Gornjoj Stubici«. *Hrvatsko zagorje*, br. 1–2, Krapina 2004., str. 29–38; isto: »Mali Tabor«. *Hrvatsko zagorje*, br. 3–4, Krapina 2004., str. 25–38.

² Čoralić, Lovorka: *Put, putnici i putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*. Zagreb 1997., str. 97–98, 101, 114.

³ Plemićki grad (njem. *Burg*, engl. *castle*) – utvrđeno sjedište plemića sagrađeno na položaju koji najbolje omogućuje njegovu obranu, bilo na nekoj nepristupačnoj litici bilo vodenim opkopima ili suhim obrambenim jarcima utvrđeno mjesto u nizini. On u svojem sklopu ujedinjuje obrambene, stambene, političke, sudske i gospodarske funkcije jedne mikro-regije, kakva je bila tipičan feudalni posjed. Središte i ujedno najstariji dio plemićkoga grada najčešće je branič-kula (engl. *keep*, franc. *donjon*), oko koje se postupno i s vremenom grade jedan, dva ili više prstena obrambenih zidova koji su dodatno zaštićeni manjim kulama i posebno utvrđenim vratima. Ispred prstenova obrambenih zidova mogu biti obrambeni jarci, ako je plemićki grad smješten na uzvisini, ili vodeni opkopi, ako je plemićki grad smješten u nizini. Unutar prvog pojasa obrambenih zidova kod većih se plemićkih gradova nalaze branič-kula, plemićeva palača ili palas, gradska kapela i bunar ili cisterna (kao samostalni objekt ili u sklopu palače ili branič-kule) smješteni oko unutrašnjeg dvorišta plemićkoga grada. To je prostor unutrašnjega plemićkoga grada, koji je najčešće bio namijenjen isključivo plemiću,

Zahvaljujući političkoj, vojnoj i gospodarskoj moći Gorjanskih i Nikole Iločkoga, srednjovjekovno je gorsko naselje u razdoblju od XIV. stoljeća do 1537. poprimilo i urbane karakteristike. Smještaj srednjovjekovne Gore uz nekoliko važnih srednjovjekovnih komunikacija te politički ugled koji su uživali njegovi feudalni gospodari, posebice potkraj XIV. i početkom XV. stoljeća, omogućili su srednjovjekovnoj Gori gospodarski i kulturni procvat i prerastanje u jedno od najznačajnijih naselja toga dijela srednjovjekovne južne Ugarske, odnosno današnje središnje Slavonije.

2. Stanje istraživanja

Prvi poznati opis ruševina srednjovjekovnoga grada Gore u Gorjanima izradio je Sadeczky u ime habsburške vojne uprave neposredno nakon oslobođenja Slavonije od osmanske vlasti.⁴ Kasnije o Gorjanima nemamo nikakvih opisa sve do druge polovice XIX. stoljeća, kada je o ostacima i povijesti gorjanskoga srednjovjekovnoga grada pisalo nekoliko osoba, među kojima se posebice ističu gorjanski župnik Adam Filipović od Heldenthala, koji je u svojem radu iznio detaljan opis ostataka srednjovjekovnoga grada,⁵ te gor-

---

njevovoj obitelji i gostima istog ranga. U vanjskom dvorištu, između unutrašnjega plemićkoga grada i drugog pojasa obrambenih zidova, nalazili su se svi oni gospodarski sadržaji koji su omogućavali zadovoljavanje svih gospodarskih potreba samostalnoga posjeda (štale, žitnica, mlin, preša, kovačnica...). Plemićki se gradovi počinju razvijati na hrvatskome prostoru već od XII. stoljeća, većim dijelom na mjestima ilirsko-keltskih gradina i slavenskih srednjovjekovnih gradišta, ali se većina počela graditi nakon sredine XIII. stoljeća, kada se takav obrambeni objekt pokazao kao najbolja zaštita od iznenadnoga neprijateljskog upada, kakav je 1242. godine bila provala Tatara, koja je ujedno i bila najvažniji povod gradnji brojnih plemićkih gradova i slobodnih kraljevskih gradova. Te su se fortifikacije s vremenom spojile u smislene obrambene cjeline, poput rimskog limesa. Najveći problem vezan uz takve fortifikacijske građevine njihov je terminološki naziv, jer većina hrvatskih autora koji su se bavili ili se bave tom tematikom koristi različite termine, od kojih su najčešći plemićki grad, grad-utvrda, srednjovjekovni grad, srednjovjekovni burg, feudalni grad, tvrđi grad, utvrđeni grad, stari grad i stari grad-burg. Vidi: Szabo, Gjuro: *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, str. 10–20; Horvat, Anđela: »Grad«. *Enciklopedija Jugoslavije* III. Zagreb 1958., str. 525–528; O staroj fortifikacionoj arhitekturi u Hrvatskoj, *Arhitektura*, br. 109/110. Zagreb 1971., str. 3–4; Kruhek, Milan: *Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva*. Zagreb 1995., str. 19–27.

⁴ Gorjani su opisani kao malo selo u kojem je »...stajao od starine grad, koji je sasvim razoren, a sada se još vide ruševine i naokolo opkopi. Blizu sela bila je i crkva Sv. Petra čiji se temelji i sada zapazaju«. U: Mažuran, Ive: *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*. Osijek 1966., str. 106–107.

⁵ »Toga su grada ostanci blizu pol sela za kućama, i imade šamce još blizu 5 hvatih duboke. Mesto, gdje je kuća gradska bila, jest u četvrt, i ima samo četvrt jutra, ali sva građevina i cigla davno je odnešena od seonikah naših. Sada je na ovom mestu župnički šljivik. – Šanci se protežu još na dilje, i dok jih svih čovek obidje, može 1/2 sata potrošiti. Ovdje se vidi, da je bilo i predgrađe obšamčano, u njemu su šljivici. U šljiviku porodice Gače Petrića, što vele naši, Gjuretini, bile su dve zgrade zidane u duljinu od 12 hvatih, jedna nuz drugu; i kada je ovaj rečeni gazda svoj šljivik sadio, izmed izoranih ciglah izoran je i veliki komad duvara (zida), koji je bio maljan, iz koga mi se čini, da je bio zid ono cerkveni; s tim većma potvrđujem se u tom mišljenju, jer nuz otaj zid izorane su i kosti čoveka golemog i krupnog, a u staro doba rado su telesa mertvih svojih kod cerkve ukapali«. Vidi: Filipović Heldenthalski, Adam: »Gorjani – zida u Slavoniji, biskupiji djakovačkoj«. *Gospodarske novine*. 16. IV. 1853., br. 16, str. 1–2.

janski kapelan Antun Bogetić, koji je kao arheolog amater izvršio 1874. na ruševinama srednjovjekovne Gore prvi arheološki očevid i manje arheološko iskopavanje unutar zidina utvrđenoga objekta za koji se smatralo da je plemićki grad obitelji Gorjanski.⁶ Opširan i detaljan opis Adama Filipovića tim je vrijedniji jer su u njegovo doba ostatci srednjovjekovne Gore bili na znatno višem stupnju ušćuvanosti nego što su to danas. Na njihov rad nadovezuje se naš neumorni istraživač plemićke obrambene arhitekture Gjuro Szabo, koji je u svojem svojevrsnom leksikonu hrvatsko-slavonskih utvrda donio sažet opis ruševina srednjovjekovne Gore i kraći prikaz njezine prošlosti.⁷ Osim Szaba, o Gorjanima je pisao i Emil Laszowski.⁸ Dok su Szaba više zanimali gospodari Gore i povijesna zbivanja vezana uz nju, Laszowski je svoju pozornost podjednako usmjerio na detaljan prikaz najvažnijih događaja u stoljetnoj povijesti Gorjana, ali i na detaljan opis ostataka čitavoga kompleksa srednjovjekovne Gore. Na njihov su se rad nadovezali Rudolf Horvat, koji je opisao povijest Gorjana u doba oslobođenja od Osmanlija, te Josip Bösendorfer, koji je naveo sve dotad poznate povijesne podatke o Gorjanima u srednjem vijeku.⁹ Rad su nakon II. svjetskog rata nastavili Hedviga Dekker, koja je opisala zadnje vidljive ostatke zidanoga plemićkoga grada neposredno pred njihovo uništenje, Lucija Karalić i Mirko Marković, te Milan Babić, koji je iznio kraći povijesni prikaz gorjanskoga plemićkoga grada.¹⁰ O ostacima srednjovjekovne arhitekture, a napose o ostacima gorjanske sakralne arhitekture pisali su Zorislav Horvat i Diana Vukičević-Samaržija.¹¹ Među posljednjima su se na povijest Gorjana osvrnuli Tomislav Đurić i Dragutin Feletar te Kornelija Minichreiter.¹² Što se tiče gorjanske crkvene povijesti, o gorjanskim samostanima, župama i crkvama pisali su Milko Cepelić, Aco

⁶ Bogetić, Antun: »Odgovor na njeka pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine«. *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*. Knj. XII. Zagreb 1920., str. 138–139.

⁷ Szabo, Gjuro: *Sredovječni...*, nav. dj., Zagreb 1920., str. 138–139.

⁸ Laszowski, Emil: »Gorjani«. *Hrvatski list*, br. 141. Zagreb 1923., str. 2–3.

⁹ Horvat, Rudolf: »Selo Gorjani 1720.« *Narodni list*. 1926., str. 2; Bösendorfer, Josip: *Crtime iz slavonske povijesti*. Vinkovci 1994 (pretisak izvornika iz 1910), str. 158, 163, 172, 178, 292.

¹⁰ Dekker, Hedviga: *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike*. Br. 1. Đakovo 1959., str. 76–78; Karalić, Lucija: »Gara«. *Đakovački vezovi/prigodna revija*, 7/8. VI. 1973., str. 27; Marković, Mirko: »Selo Gorjani kraj Đakova«. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. Zagreb 1975., str. 146–247; Balić, Milan: »Pregled dvoraca i srednjovjekovnih utvrđenih gradova u Slavoniji – I dio«, *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1/2, Osijek 1974., str. 19.

¹¹ Horvat, Zorislav: Srednjovjekovne opeke iz Gorjana. *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1. Zagreb 1977., str. 52–61; Vukičević-Samaržija, Diana: Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji. Zagreb 1986., str. 102.

¹² Đurić, Tomislav/Feletar Dragutin: Stare građevine istočne Hrvatske. Varaždin 1983., str. 159–161; Minichreiter, Kornelija: Rekognosciranje arheoloških lokaliteta na terenu općine Đakovo. *Glasnik slavonskih muzeja*, br. 37. Osijek 1978.

Žabarović, Emerik Gašić, Stjepan Krasić, Marijan Žugaj, Stanko Andrić, Salih Abdulah Jaliman i Stjepan Sršan.¹³

3. Urbanizam i arhitektura

Povijesni sklop srednjovjekovne Gore nalazi se između današnjih Gorjana na jugoistočnoj strani te gorjanskoga groblja na sjeverozapadnoj strani, a čine ga ostatci plemićkoga grada na današnjem gorjanskom groblju i ostatci srednjovjekovnoga naselja gradskog tipa prekriveni livadama, oranicama i voćnjacima. Područje na kojem se prostiru ostatci srednjovjekovne Gore obuhvaća površinu od približno 16 ha. Južno od napuštenoga naselja, u sklopu suvremenih Gorjana, nalazi se kapela Sveta tri kralja, smještena u osmanskoj kuli. (Sl. 3)

3. 1. Plemićki grad

Ostatci plemićkoga grada nalaze se na današnjem gorjanskome groblju, sjeverozapadno od srednjovjekovnoga gorjanskog naselja, na njemu susjednom brežuljku đakovačkoga ravnjaka. Plemićki grad nastao je na iznimnome strateškom i dominantnom položaju naspram okolice, o čemu svjedoče i bunkereri koje je Hrvatska vojska sagradila početkom Domovinskoga rata u zapadnome dijelu grada. Gotovo čitavom površinom ostatci plemićkoga grada zauzimaju sam vrh širokog i dugačkog brežuljka koji je samo sa zapadne strane spojen s đakovačkim ravnjakom, dok je s ostale tri strane blagim padinama dubine oko petnaestak metara odvojen od nizine gornjeg toka rijeke Vuke i susjednih brežuljaka đakovačkog ravnjaka. Konfiguracija tla na kojemu je plemićki grad bio podignut uvjetovala je njegov iznimno izdužen tlocrtni oblik. (Sl. 4) Ruševine plemićkoga grada pružaju se od zapada prema istoku u duljinu od približno 140 m, a najveća mu je širina približno 50 m. Od plemićkoga grada najbolje su se očuvali obrambeni jarci, koje s južne, istočne i sjeverne strane opasuju tri umjetno zaravnjena zemljana uzvišenja, međusobno također odvojena danas djelomično zatrpanim obrambenim jarcima, na kojima su nekada stajali obrambeni zidovi zapadne, središnje i istočne utvrde plemićkoga grada. Sa sjeverne su strane zemljana uzvišenja prosječno

¹³ Cepelić, Milko: Spomenica općine Gorjani. Gorjani 1893; Žabarović, Aca: Nekoliko riječi iz prošlosti župe Gorjanske, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10, 1932; Krasić, Stjepan: Dominikanci i povijest Reda u hrvatskim zemljama. Zagreb 1947; Jaliman, Salih Abdulah: Dominikanci u srednjovjekovnoj Bosni, *Croatica christiana periodica*, br. 22. Zagreb 1988., str. 74; Žugaj, Marijan: Bosanska vikarija i franjevci konventualci, *Croatica christiana periodica*, br. 24. Zagreb 1989., str. 19; Žugaj, Marijan: Samostani franjevac konventualaca u bosanskoj vikariji, *Croatica christiana periodica*, br. 25. Zagreb 1990., str. 15–16; Sršan, Stjepan: Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332–1337). *Dometi* 24 (1991), br. 10/11/12., str. 291; Andrić, Stanko: Studenti iz slavonsko-srijemskog međurječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku (1250–1550), *Croatica christiana periodica*, br. 37. Zagreb 1996., str. 121, 128–129; Gašić, Emerik: Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske, Osijek 2000.

visoka oko 5 m (Sl. 5), a s južne strane oko 2 m (Sl. 6), što je posljedica nive-liranja prostora plemićkoga grada sa susjednim zemljištem prigodom uređe-nja groblja. Od obrambenih jaraka najbolje su očuvani sjeverni, u duljinu od približno 140 m, te južni, u duljinu od približno 100 m (Sl. 7). Obrambeni jarci prosječno su široki 6 m.

Najbolje očuvana cjelina plemićkoga grada središnja je utvrda (Sl. 8), čiji su se obrambeni zidovi nalazili na zemljanu zaravnjenu uzvišenju trapez-nog tlocrta, koje se pruža od zapada prema istoku u duljinu od približno 65 m, dok mu je širina u zapadnom dijelu 30 m, a u istočnome 40 m. Uz pret-postavljeno mjesto pružanja južnoga obrambenog zida nalazili su se ostatci opekom zidane građevine, uz koju su 1914. pronađene opeke s deset različ-itihi gotičkih profilacija.¹⁴ Danas ne postoje nikakvi vidljivi ostatci te građevi-ne, ali je njezin tlocrtni gabarit (pravokutna građevina) ucrtan na temeljnoj državnoj karti.¹⁵ S obzirom na smještaj te građevine unutar središnje utvrde plemićkoga grada te pronađene opeke s gotičkim profilacijama možemo pret-postaviti da je ta građevina bila gradska kapela, te zasad jedina poznata zida-na građevina unutar plemićkoga grada. Od istočne utvrde plemićkoga grada sačuvalo se zaravnjeno zemljano uzvišenje ovalnoga tlocrta koje se pruža od sjevera prema jugu u duljinu od približno 50 m, a najveća mu je širina pri-bližno 35 m, dok se od zapadne utvrde također sačuvalo zaravnjeno zemlja-no uzvišenje pravokutnog tlocrta koje se pruža od zapada prema istoku u du-ljinu od približno 30 m, a najveća mu je širina približno 25 m.

Kako nema nikakvih površinski vidljivih građevinskih ostataka načinje-nih od čvrstog materijala, poput kamena ili opeke, možemo pretpostaviti da je plemićki grad bio sagrađen od drva, što je do XIV. stoljeća uobičajen građev-ni materijal fortifikacijskih objekata.¹⁶ Gradnja utvrda, odnosno plemićkih gradova od drva na području savsko-dravskog međurječja stoljećima je bio uobičajen način gradnje, o čemu svjedoče ostatci dviju utvrda, odnosno ple-mićkih gradova podignutih u neposrednoj blizini Gorjana – Ratkov Dol-Radanovac i Krndija – ali i drugih plemićkih gradova, poput Virovitice, Iloka ili Valpova, koji su također u najranijoj fazi bili građeni od drva.¹⁷ Iako

¹⁴ Zorislav Horvat povezo je pronađene opeke s ostacima crkve na »Kameništu«, sma-trajući da su oni tijekom vremena preneseni na područje današnjega groblja, odnosno na područje središnje utvrde plemićkoga grada.

¹⁵ Tlocrt te pravokutne građevine preuzet je, odnosno precrtan sa starijih katastarskih i topografskih karata.

¹⁶ Tomićić, Željko: »Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)«. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, br. 20. Zagreb 2003., str. 143.

¹⁷ Karač, Zlatko: »Gradište Ratkov Dol-Radanovac, srednjovjekovna utvrda kod Đakova«. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, br. 1. Zagreb 1991., str. 31–34; isti: »Srednjovjekovna utvrda Krndija kod Đakova«. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, br. 2. Zagreb 1991., str. 59–62; Sekulić-Gvozdanović, Sena: »Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice«. U: *Virovitički zbornik 1234–1984*. Virovitica 1984., str. 339–343; Horvat, Zorislav: »Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne«. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 19./2002. Zagreb 2002., str. 195–212; Tomićić, Željko: »Na tragu...«, nav. dj., str. 131–154.

se iz skromnih ostataka ne može sa sigurnošću odrediti izgled toga plemićkoga grada, kao ni namjena njegovih osnovnih dijelova, na osnovi usporedbe s drugim takvim fortifikacijskim građevinama podignutima na hrvatskome prostoru možemo pretpostaviti da su se stambeno-reprezentativni i gospodarski sadržaji nalazili u središnjoj utvrdi, dok su istočna i zapadna utvrda imale isključivo obrambenu ulogu, odnosno ulogu zaštite prilaza središnjoj utvrdi. Istočna je utvrda, osim u obrambene, mogla biti korištena i u gospodarske svrhe, jer je dovoljno prostrana za smještaj gospodarskih zgrada (Sl. 9).

Na osnovi dobro očuvanih zaravnjenih zemljanih uzvišenja i obrambenih jaraka te ostataka kapele, možemo zaključiti da je ta utvrda tipičan predstavnik plemićkih gradova kakvi su se gradili na hrvatskome prostoru tijekom razvijenoga srednjeg vijeka, te da svojim dimenzijama 140 m × 50 m ide u red najvećih hrvatskih plemićkih gradova, poput Medvedgrada, Grebengrada, Zrina, Ozlja i dr.

3. 2. *Grad*

Ostatci gorskoga srednjovjekovnoga grada nalaze se na prostranom i blago položenom platou gotovo pravilnoga kvadratnog oblika,¹⁸ između brežuljka na jugoistoku na kojemu leži današnje selo i brežuljka na sjeverozapadu na kojemu se nalaze ostatci plemićkoga grada. Ruševine grada, podijeljenog na unutrašnji i vanjski grad, pružaju se od zapada prema istoku u duljinu od približno 400 m, a najveća im je širina približno 375 m. Od grada najbolje su se očuvali obrambeni jarci i nasipi koji sa sjeverne, zapadne i južne strane oblikuju gradski prostor od gotovo 15 ha, čineći ga tako, nakon Zadra, Zagreba, Pule, Varaždina, Osijeka, Nina i Dubrovnika, osmim gradom po veličini na hrvatskome prostoru u srednjem vijeku.¹⁹ Obrambeni nasipi i jarci danas su većim dijelom zasađeni voćkama, dok je nekadašnja gradska površina prekrivena oranicama.

3. 2. 1. *Obrambeni zidovi, nasipi i jarci*

Općenito se gradnja obrambenih zidova i pratećih fortifikacijskih elemenata oko naselja u starom i srednjem vijeku smatra primarnim stupnjem u procesu njegove urbanizacije, čime se ono prestaje u povijesnim izvorima zvati mjestom (locus), a počinje se zvati naseljem gradskoga tipa (oppidum ili civitas). Kako se srednjovjekovna Gora kao grad prvi put spominje tek 1386., možemo pretpostaviti da su u to doba njezini gradski zidovi bili podignuti.²⁰ Budući da nema nikakvih površinski vidljivih građevinskih ostataka

¹⁸ Razlika između najvišeg dijela grada (118 m apsolutne visine) i najnižeg dijela grada (110 m apsolutne visine) iznosi samo 8 m, što je zanemariv pad zemljišta s obzirom na dužinu grada od približno 400 m.

¹⁹ Milić, Bruno: *Razvoj grada kroz stoljeća 2. Srednji vijek*. Zagreb 1995., str. 155.

²⁰ *Diplomatički zbornik*, nav. dj., svezak XVII, Zagreb 1981. Isprava 67, str. 86.

načinjenih od čvrstog materijala po rubovima naselja, odnosno po vrhovima obrambenih nasipa koji opasuju nekadašnji gorski gradski prostor, možemo pretpostaviti da su obrambeni zidovi gorskoga grada bili, kao i kod plemićkoga grada, sagrađeni od drva. Najbolje očuvana cjelina srednjovjekovnoga gorskoga grada unutrašnji je grad, kojega obrambeni nasipi i jarci omeđuju plato trapeznog tlocrta, koji se pruža od zapada prema istoku u duljinu od približno 270 m, dok mu je širina na zapadnome kraju 260 m, a na istočnome kraju 120 m.²¹ (Sl. 10 i 11) Istočni je obrambeni nasip u južnome dijelu uvučen približno 25 m od ostatka nasipa jer se morao prilagoditi humku na kojemu su se sve do 1961. nalazili ostatci velikoga zidanoga plemićkoga grada. (Sl. 12) Središnji su dijelovi sjevernoga i južnoga obrambenog nasipa urušeni. Prostor unutrašnjega grada blago je položen u smjeru od juga (118 m apsolutne visine) prema sjeveru (114 m apsolutne visine). Na sjeverni obrambeni nasip unutrašnjega grada naslonio se vanjski grad, kojega obrambeni nasipi i jarci također omeđuju prostor trapeznog tlocrta koji se pruža od zapada prema istoku u duljinu od približno 285 m, dok mu je širina na zapadnom kraju 90 m, a u istočnome 190 m. Za razliku od unutrašnjega grada, prostor vanjskoga grada blago je položen u smjeru od istoka (116 m apsolutne visine) prema zapadu (110 m apsolutne visine). Obrambeni nasip i jarak najbolje su očuvani na zapadnoj strani grada, gdje prosječna visina nasipa iznosi 5 m, a širina jarka 7 m. (Sl. 13)

3.2.2. Plemićki grad u jugoistočnome uglu gorskog naselja

Od plemićkoga grada koji se nalazio na zemljanome humku u jugoistočnome uglu gorskoga grada nije se sačuvalo ništa, jer su njegovi ostatci bili sustavno rušeni od 1879. do 1961. (Sl. 14) Povod rušenju bila je, prema pričama mještana, legenda o zakopanome blagu, koja je njihove pretke potaknula na sustavno prekopavanje ostataka plemićkoga grada i zemljanoga humka na kojemu je plemićki grad bio sagrađen, dok je stvarni razlog njegova rušenja bila prodaja njegovih ostataka i humka za građevni materijal koji je bio upotrijebljen prilikom gradnje lokalnih cesta potkraj XIX. stoljeća.²²

Iako se do danas od plemićkoga grada nije ništa sačuvalo, zahvaljujući opisu njegovih ostataka koji je objavio Antun Bogetić, potom geodetskoj skici temelja zidova grada izrađenoj 1878. (Sl. 15), dvama katastarskim planovima Gorjana iz 1863. i 1916. te fotografijama Gjura Szaba iz 1914. možemo ugrubo rekonstruirati njegov izgled. Taj je plemićki grad površinski bio velika građevina kvadratnog tlocrta (62 m × 62 m), čiji su obrambeni zidovi bili podignuti na zemljanome humku koji su s južne, istočne i sjeverne strane opasivala dva polukružna obrambena jarka između kojih se nalazio manji

²¹ Iako vanjski rubovi unutrašnjega grada, odnosno njegovi obrambeni nasipi opisuju u tlocrtu trapez, da sjeverni obrambeni nasip nije bio prilagođen konfiguraciji terena, ti bi nasipi u tlocrtu opisivali pravokutnik.

²² Marković, Mirko: »Selo...«, nav. dj., str. 179.

obrambeni nasip. Čitav je kompleks plemićkoga grada bio od gorskoga grada odvojen širokim jarkom, a stranice kompleksa bile su padina humka na kojem je stajao plemićki grad i istočni obrambeni nasip unutrašnjega gorskoga grada, odnosno istočna padina platoa na kojemu leže ostatci gorskoga unutrašnjega grada. Zahvaljujući opisima Antuna Bogetića iz 1875. te Hedvige Dekker iz 1959., znamo da su obrambeni zidovi imali vanjski nagib lica zida, da su bili građeni od opeka na kamenim temeljima u širinu od 2,5 m, da su bili drvenim obrambenim zidovima (palisadama) spojeni s drvenim obrambenim zidovima unutrašnjega i vanjskoga gorskoga grada, te da se u središtu plemićkoga grada nalazio kamenom zidan bunar.²³

Iako se iz skromnih podataka ne može rekonstruirati izgled toga plemićkoga grada, na osnovi sačuvanoga pravilnoga kvadratnog tlocrta i nakošenosti vanjskih lica obrambenih zidova, prilagođenih već obrani od vatrenoga oružja, možemo zaključiti da je ta građevina nastala po uzoru na slične plemićke gradove, odnosno utvrđene palače, koje su ugarski magnati podizali na prostorima ravničarskih dijelova Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva tijekom XIV. i XV. stoljeća, poput utvrđenih palača u Iloku, Várpaloti, Kanizsi, Bratislavi, Kismártonu, Ozori, Diósgyőru i dr., u doba kada su stari plemićki gradovi u vojnome smislu postali zbog češće uporabe i usavršavanja vatrenog oružja zastarjelima.²⁴ Svojim tlocrtom ta je fortifikacijska građevina najslabija utvrđenim palačama koje su knezovi Iločki sagradili u Várpaloti i u Iloku. Kao izolirana fortifikacija na rubu gorskoga grada ona je s jedne strane bila aktivno uključena u njegov obrambeni sustav i pružala mu je zaštitu na mjestu gdje je grad bio najranjiviji od napada, dok je s druge strane ona njezinomu gospodaru osiguravala potpunu vojnu kontrolu gorskoga grada, te je svojom monumentalnošću simbolizirala njegovu svjetovnu moć (Sl. 16).

3. 2. 3. Crkva na »Kameništu«

Ostatci crkve na »Kameništu« donedavno su se nalazili u središtu unutrašnjega grada, u blizini raskršća dvaju poljskih putova koji dijele unutrašnji grad na četiri površinski nejednaka dijela (Sl. 17). Njezini ostatci otkopani su 1832. prilikom uređenja zemljišta za sadnju voćnjaka, a uz njih su pronađeni ostatci zidova još jedne građevine te groblja.²⁵ Geodetska skica crkve izrađena je 1914. Bila je jednobrodna gotička građevina duga 23 m, a široka 10 m (Sl. 18). Imala je četiri traveja, a završavala je poligonalnim svetištem poduprtim potpornjacima. Na sjeverni zid crkve naslanjala se jedna manja prostorija, najvjerojatnije sakristija, za koju se mislilo da je grobna kapela Gorjanskih. Čitava je građevina bila građena od opeka, u unutrašnjosti osli-

²³ Bogetić, Antun: »Odgovor...«, nav. dj., str. 129–131; Dekker, Hedviga: Đakovo..., nav. dj., str. 78.

²⁴ Tomičić, Željko: »Na tragu...«, nav. dj., str. 143–148.

²⁵ Bogetić, Antun: »Odgovor...«, nav. dj., str. 130–131; Laszowski, Emil: »Gorjani«, nav. dj., str. 2.

kana freskama, koje su još bile vidljive u doba kada su Filipović i Bogetić opisali njezine ostatke. Na osnovi stilskih karakteristika, Zorislav Horvat datirao je njezinu gradnju početkom XVI. stoljeća, a kao naručitelja gradnje Lovru Iločkoga.²⁶ Dok je prema Josipu Bösendorferu riječ o župnoj crkvi sv. (Petra i) Pavla, što je zaključio na osnovi njezina smještaja u središtu grada, odnosno unutar zidova grada kako to svjedoče povijesni izvori iz 1348. i 1477., prema Zorislavu Horvatu i Diani Vukičević-Samaržiji riječ je najvjerojatnije o dominikanskoj crkvi sv. Margarete, uz koju je stajao samostan i groblje.²⁷ Između »Kameništa« i sjevernog ogranka ceste koja iz Gorjana vodi na groblje, u blizini danas srušenoga sjevernoga zemljanoga obrambenog nasipa unutrašnjega grada, donedavno su stajali ostatci temelja nepoznate pravokutne građevine zidane opekom izdužene u smjeru zapad–istok, približnih dimenzija 30 × 10 m. Ostatke te građevine opisao je A. Bogetić, zapisavši i priču starih Gorjanaca da je na tim ruševinama rasla šljiva, koja je čitava propala u zemlju jedne olujne noći nakon što se urušio svod podruma iz koga je rasla.²⁸ Kako je to bila velika zidana građevina, koja je prema predaji imala i podrum, možemo pretpostaviti da su ti ostatci, vidljivi još na zračnoj snimci Gorjana iz 1997., mogli pripadati franjevačkomu samostanskom kompleksu.

3. 2. 4. Ulična mreža

Kao što se gradnja obrambenih zidova oko svakog naselja općenito smatra primarnim stupnjem u procesu njegove urbanizacije, taj proces bio bi nepotpun bez usporednog oblikovanja rastera gradskih ulica. Budući da na području srednjovjekovnoga gorskoga naselja nisu nikada provedena arheološka istraživanja koja bi dala potrebne arheološke podatke o gorskom rasteru ulica, u razmatranju ove teme morat ćemo se poslužiti sporednim izvorima i analogijama s drugim srednjovjekovnim gradovima. Na zračnome snimku prostora nekadašnjega srednjovjekovnog naselja, kao i na topografskim te katastarskim planovima koji ga grafički prikazuju, ukazuju se neki pravci koje bismo mogli poistovjetiti sa zamišljenom shemom jednoga gotovo pravilna ortogonalnoga uličnog rastera, kakav nalazimo na planski podignutim ili planiranim gradovima na hrvatskome prostoru, poput zagrebačkoga Gradeca, Križevaca, Koprivnice, Paga ili oba Stona. Okosnicu u razmatranju mogućeg rasporeda ulica gorskoga srednjovjekovnoga grada daje nam cesta koja današnje Gorjane povezuje s grobljem. Ta se cesta na spoju sjevernoga i istočnoga obrambenoga nasipa unutrašnjega grada, odnosno u njegovome

²⁶ Horvat, Zorislav. »Srednjovjekovne...«, nav. dj., str. 58.

²⁷ Bösendorfer, Josip: *Crtime...*, nav. dj., str. 172; Horvat, Zorislav: »Srednjovjekovne...«, nav. dj., str. 52–61; Vukičević-Samaržija, Diana: *Sakralna...*, nav. dj., str. 102; Zorislav Horvat opisuje ostatke crkve kao tipičan primjer crkve kakve su gradili dominikanci širom današnjega hrvatskog prostora.

²⁸ Bogetić, Antun: »Odgovor...«, nav. dj., str. 130–131.

sjeveroistočnom uglu, dijeli na južni i sjeverni ogranak. Dok sjeverni, danas asfaltirani ogranak te ceste prati konfiguraciju terena te se kroz nekadašnji prostor vanjskoga grada blago spušta u nekoliko lomova prema sjeverozapadnom uglu vanjskoga grada, dotle se južni ogranak ceste proteže u svome prvom dijelu od raskršća do geometrijskog središta unutrašnjega grada gotovo usporedno s njegovim južnim obrambenim nasipom, a u nastavku prema zapadu sasvim usporedno. Nedaleko od geometrijskog središta grada u smjeru zapada južni se ogranak ceste pod pravim kutom lomi te ide, usporedno sa zapadnim i istočnim obrambenim nasipom unutrašnjega grada, s jedne strane do južnoga obrambenog nasipa unutrašnjega grada, a s druge strane, preko sjevernoga obrambenog nasipa unutrašnjega grada, ravno na sjeverni ogranak ceste, s kojom se također spaja pod pravim kutom.

Kada bismo onaj dio južnog ogranka ceste koji ide usporedno s južnim obrambenim nasipom unutrašnjega grada ravno produžili do njegova zapadnoga i istočnoga obrambenog nasipa, susreli bismo se s onim mjestima gdje su se nalazila gradska vrata, koja su po svojoj prilici mogla postojati i na mjestima gdje se onaj dio južnog ogranka ceste koji ide usporedno sa zapadnim i istočnim obrambenim nasipom spaja s južnim i sjevernim obrambenim nasipom unutrašnjega grada. Na taj bismo način dobili križnu uličnu okosnicu unutrašnjega grada, usporednu s njegovim južnim, zapadnim i istočnim obrambenim nasipima, koja dijeli prostor srednjovjekovnoga gorskoga unutrašnjeg grada na četiri dijela, odnosno na četiri gradska bloka ili otoka (insula), u omjeru $1/3 : 2/3$ u smjeru zapada prema istoku, a u zapadnome dijelu unutrašnjega grada, u smjeru sjevera prema jugu, na dvije nejednake polovice.²⁹ Slična situacija ponavlja se i kod sjevernog ogranka ceste, koji se od spoja s južnim ogranakom ceste u sjeverozapadnome dijelu vanjskoga grada proteže u smjeru od zapada prema istoku u duljinu od približno 55 m gotovo usporedno sa sjevernim obrambenim nasipom vanjskoga grada, da bi se u nastavku prema jugoistoku lomio pod tupim kutom i produžio ravno na sjeveroistočni ugao unutrašnjega grada, na mjesto gdje se spaja s južnim ogranakom ceste. Kako taj dio sjevernog ogranka ceste u duljinu od približno 55 m ide usporedno sa sjevernim obrambenim nasipom vanjskoga grada te s južnim obrambenim nasipom unutrašnjega grada, kao i s krakom južnog ogranka ceste koji dijeli unutrašnji grad na sjeverni i južni dio, možemo pretpostaviti da je čitav srednjovjekovni gorski grad bio podijeljen gotovo pravilnom ortogonalnom uličnom mrežom, s manjim odstupanjima od pravilnosti zbog prilagodbe konfiguraciji terena na kojemu je grad ležao.

Političko, kulturno i gospodarsko središte svakoga srednjovjekovnoga grada, pa tako i Gore, bio je glavni gradski trg, na kojemu se odvijao cjelo-

²⁹ Nejednake polovice nastale su zbog toga što vanjski rubovi unutrašnjega grada, odnosno njegovi obrambeni nasipi opisuju u tlocrtu trapez, zbog čega su dva sjeverna gradska bloka površinski znatno manja od južnih. Da vanjski rubovi grada opisuju u tlocrtu pravokutnik, što bi i bilo da se sjeverni obrambeni nasip nije prilagodio konfiguraciji terena, sjeverni blokovi bili bi površinski gotovo jednako veliki kao i južni.

kupni javni život, a kojega povijesni izvori prve polovice XV. stoljeća često spominju. Iako ga povijesni izvori spominju tek u prvoj polovici XV. stoljeća, nema sumnje da je oblikovan istovremeno kada i ulična mreža. Prema sačuvanim ostacima ortogonalne ulične mreže te tlocrta unutrašnjega gorskoga grada u obliku trapeza, možemo slobodno zaključiti da je unutrašnji gorski grad bio planski podignuto naselje, odnosno planirani grad. Kako se unutar svakoga planiranoga grada glavni gradski trg nalazi u geometrijskome središtu grada, na križanju glavnih ulica, kao što je to slučaj kod zagrebačkoga Gradeca ili Paga, možemo pretpostaviti da je tako bilo i u Gori.³⁰ Prostranstvo gorskoga glavnog trga zasad je teško utvrditi, no najvjerojatnije se protezao po duljini od istoka prema zapadu najmanje od nekadašnjega zapadnog pročelja crkve na »Kameništu« do raskrižja krakova južnog ogranka ceste, odnosno na prostoru koji se nalazi u geometrijskome središtu unutrašnjega grada i na kojemu se križaju glavne ulice gorskoga unutrašnjega grada.

3. 3. *Osmanska kula*

Nakon što su Osmanlije 1536. osvojili i uništili srednjovjekovnu Goru, južno od njezinih ruševina podignuli su novo naselje, u središtu kojega su sagradili kulu, koja se prema posljednjem osmanskome gospodaru Gorjana zove kulom Jahije-bega (Sl. 19).³¹ Kula je pravokutna građevina izdužena u smjeru zapad-istok. Dugačka je 10 m, široka 7 m, a visoka do krova približno 8 m (Sl. 20). Opekem zidani zidovi široki su približno 1,20 m. Od njezinih obrambenih elemenata očuvane su u prizemlju zazidane strijelnice. Tijekom borbi s Osmanlijama kula je bila spaljena prilikom oslobođenja Gorjana 1687. u Velikom (bečkom) ratu za oslobođenje (1683–1699). Tako ruševna stajala je sve do 1773., kada ju je đakovački biskup J. A. Čulinić obnovio, nadgradio joj jedan kat i pretvorio u skladište žita. Kako to skladište nije bilo dobro za čuvanje žita, kula je ubrzo bila ponovno napuštena, te je bez namjene stajala sve do 1836., kada ju je gorjanski župnik Adam Filipović Heldenthalski obnovio, prenamijenio u kapelu Sveta tri kralja te posvetio 1837. Tijekom Filipovićeve obnove bio je srušen Čulinićev kat, a sagrađeni su malo kvadratno svetište na zapadnoj strani kule (danas srušeno) te mali zvonik na pročelju.

4. Povijest

Sukladno onomu što smo već kazali u uvodu, nameću nam se dodatna pitanja koja proizlaze iz arheološke i povijesne topografije Gorjana. Prvo, tko i kada je oblikovao gorsku županiju sa središtem u Gori. Drugo, pripadaju li

³⁰ Bedenko, Vladimir: *Zagrebački Gradec*. Zagreb 1989., str. 111–113; Milić, Bruno: *Razvoj...* nav. dj., str. 142–144, 176.

³¹ Horvat, Rudolf: »Selo Gorjani...« nav. dj., str. 2; Mažuran, Ive: *Popis...*, nav. dj., str. 106–107; Đurić, Tomislav/Feletar, Dragutin: *Stare...*, nav. dj., str. 159–161.

plemićkomu gradu Gorjanskih, po kojemu je obitelj dobila prezime, ostatci plemićkoga grada na gorjanskome groblju ili su mu pripadali ostatci plemićkoga grada, odnosno velike utvrđene palače u jugoistočnome uglu gorskoga srednjovjekovnoga grada, kao što su to tvrdili svi dosadašnji istraživači gorjanske prošlosti. Treće, budući da je gradnja velikih fortifikacijskih objekata bio složen i skup građevinski zahvat, kao i njihovo održavanje, nameće se pitanje tko je i kada poduzeo njihovu gradnju. I peto pitanje, zbog čega se uz ruševine srednjovjekovnoga gorskoga grada nalaze ili su se nalazili ostatci dvaju velikih fortifikacijskih objekata, podignutih na vrlo maloj međusobnoj udaljenosti.

Područje Gorjana prvi se put spominje u povijesnim izvorima 1244. kao zemlja Gora (terra Gora) u graničnome listu posjeda đakovačkog biskupa, a prema Laszowskom, već 1256. kao plemićki grad.³² Kako isprava iz 1244. spominje samo zemlju Goru, a isprava iz 1256. gorsku utvrdu, uz koju prema ispravi hrvatsko-ugarskoga kralja Bele IV. iz 1263. živi gorski narod (populi de Gara),³³ na osnovi tih podataka možemo zaključiti da je u godinama neposredno nakon provale Tatara (1240–1241), odnosno između 1244. i 1256., na području današnjih Gorjana bilo osnovano naselje gorskoga naroda sa središtem u plemićkome gradu. Takav nam se scenarij povijesnoga razvitka srednjovjekovne Gore gotovo idealno poklapa s općeprihvaćenom tezom o masovnoj gradnji brojnih utvrđenih civilnih (kraljevski slobodni gradovi) i plemićkih gradova na hrvatskome prostoru nakon tatarske provale, a prema dobro osmišljenome programu hrvatsko-ugarskoga kralja Bele IV.³⁴

No ti nam povijesni podatci gotovo ništa ne govore o životu prije polovice XIII. stoljeća na području današnjih Gorjana, koje su Slaveni zajedno s Avarima naselili još u VI. stoljeću. Samim time, nameće se kao logično pitanje što se događalo s tim prostorom kroz gotovo sedam stoljeća, tim prije što isprava iz 1263. spominje gorski narod, koji se nije mogao na tome području odjednom stvoriti. Da bismo odgovorili na ovo pitanje, moramo poznate podatke o srednjovjekovnoj Gori protumačiti u širem kontekstu povijesnih zbivanja vezanih uz politički razvitak savsko-dravskog međurječja, počevši od doseljenja Slavena na ovaj prostor u VI. stoljeću preko organiziranja prve čvrste državne zajednice pod političkim utjecajem Franačkoga Carstva i bugarske države u IX. stoljeću pa sve do mađarskoga zaposjedanja toga prostora u drugoj polovici X. stoljeća. Unatoč izvorima koji spominju Goru tek oko polovice XIII. stoljeća, logika nastanka i razvoja svakoga naselja daje nam naslutiti da je povijesni život današnjih Gorjana kao naselja započeo mnogo prije, možda i nekoliko stoljeća prije tih prvih spomena njezina postojanja. Zato se moramo vratiti na sam početak doseljenja Slavena u ove krajeve. Staro slavensko društvo činili su rodovi, koji su bili okupljeni u plemena,

³² Laszowski, Emil: »Gorjani«, nav. dj., str. 2.

³³ *Diplomatički zbornik...*, nav. dj., svezak V. Zagreb 1907. Isprava 763, str. 265.

³⁴ Budak, Neven: *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb–Koprivnica 1994., str. 122–123.; Tomićić, Željko: »Slike iz arheološkog naslijeđa okolice Pregrade«. *Hrvatsko zagorje*, br. 1. Zagreb 2002., str. 18–19.

a više plemena u plemenski savez. Nakon što su Slaveni zaposjeli današnji hrvatski prostor i prešli na sjedilački način života, područje koje je zaposjela jedna skupina ljudi u krvnoj vezi bilo je tijekom vremena, a najvjerojatnije pod političkim utjecajem Franačkoga Carstva, u upravno-teritorijalnome smislu organizirano kao župa na čelu s poglavarom.³⁵ Kako isprava iz 1263. spominje gorski narod, nema razloga ne vjerovati da je i na današnjemu području Gorjana bila osnovana jedna takva upravno-teritorijalna jedinica, ali ostaje nepoznanica u koje je doba ona bila osnovana? Na osnovi povijesnoga razvoja drugih upravno-teritorijalnih jedinica na hrvatskome prostoru u srednjem vijeku, možemo pretpostaviti da je gorska župa bila osnovana najkasnije do polovice X. stoljeća, jer je to doba kada se župe i županije kao upravno-teritorijalne jedinice u povijesnim izvorima prvi put spominju na hrvatskome prostoru. Tako Konstantin Porfirogenet u svojem djelu *O upravljanju carstvom* navodi na području srednjovjekovne Hrvatske 14 županija, od kojih su tri bile pod upravom hrvatskog bana, a njih deset pod izravnom kraljevskom upravom. Ako su takve upravno-teritorijalne jedinice postojale u hrvatskoj kneževini, onda nema razloga sumnjati da su slične upravno-teritorijalne jedinice postojale i u drugim susjednim slavenskim kneževinama koje su se nalazile na današnjem hrvatskome prostoru, tim prije što su se u to doba sve nalazile u sklopu Franačkoga Carstva. Kako je na području srednjovjekovne Hrvatske svaka županija dobila ime prema utvrdi koja joj je bila sjedištem, nema također razloga ne vjerovati da je i na području današnjih Gorjana stajala utvrda s naseljem prema kojoj je župa dobila ime. Takve utvrde, koje suvremena znanost zove srednjovjekovnim gradištima ili gradišćima,³⁶ služile su lokalnoj slavenskoj zajednici u prvo vrijeme kao utočište, tj. zbjeg (refugium), da bi neke od njih, zbog izvanrednog smještaja u strateškome smislu, bile nakon organiziranja župa pretvorene u njihova sjedišta. U sklopu slavenske kneževine, koja se organizirala na području savsko-dravskog međurječja, gorska župa bila je sve do druge polo-

³⁵ Prema Goldsteinu, »čini se da bi valjalo, barem u ovom najranijem razdoblju, razlikovati 'župu' kao prvu i najnižu razinu društvene organizacije, u kojoj obitava skupina ljudi u krvnoj vezi pod jednim poglavarom koji se zove župan (ali možda i župar ili čak župnik), od 'županije' kao više jedinice i prostorno opsežnije. Kada se govori o kasnijim stoljećima trebalo bi prihvatiti konvenciju da se terminom 'županija' označava teritorijalna jedinica, a terminom 'župa' isključivo najmanja administrativna jedinica Katoličke crkve.«; Vidi: Goldstein, Ivo: »Županije u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj«. U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb 1996., str. 11.

³⁶ Srednjovjekovno gradište ili gradišće fortifikacijska je građevina podignuta na položaju koji najbolje omogućuje njegovu obranu, bilo na nekoj nepristupačnoj litici bilo u nizini. Takve su fortifikacijske građevine Slaveni kao zbjegove podizali na svim prostorima na kojima su se tijekom VI. i VII. stoljeća naselili, a bile su najčešće građene kombinacijom drva i zemlje. Osnovni je fortifikacijski element svakog gradišta zemljani obrambeni nasip armiran drvenom rešetkom i pri vrhu utvrđen drvenim probranom. Zemljane nasipe najčešće je opisivao obrambeni jarak, koji je na nizinskim gradištima bio ispunjen vodom. Neka od gradišta su daljnjim razvojem obrambene vojne doktrine pretvorena u plemićke gradove. Vidi: Vinski, Zdenko: »Prilog poznavanju gradišta s osvrtnom na jedan nalaz u Podravini«. *Historijski zbornik*, god. 2, br. 1-4. Zagreb 1949., str. 224.

vice X. stoljeća, kada su Madžari trajno osvojili taj dio današnje Slavonije. U novoj državi ta je župa ostala pod zajedničkom upravom i u posjedu gorskog naroda sve do početka XI. stoljeća, kada je ugarski kralj Stjepan I. na čitavome području Kraljevine Ugarske ukinuo rodovski plemenski poredak, konfiscirao rodovsku zemlju i umjesto starih rodovskih župa osnovao kraljevske županije sa sjedištima u strateški najvažnijim rodovskim župskim utvrdama. Kako je svaka kraljevska županija u dravsko-savskom međurječju nastala spajanjem nekoliko starih slavenskih župa, one su u novom upravno-teritorijalnome ustroju postale županijskim kotarima.³⁷ Budući da je u to doba gorska župa bila dio Kraljevine Ugarske, nema sumnje da je i ona u doba Stjepana I. bila pretvorena u kotar kraljevske Vukovske županije.³⁸ Iako je nakon konfiskacije rodovske zemlje ona u načelu postala kraljevskim posjedom, a rodovske župske utvrde kraljevskom utvrdom, na području naseljenome Slavenima koje su Madžari zaposjeli u savsko-dravskom međurječju to se načelo nije moglo u potpunosti provesti, jer bi njegova provedba značila potpuno uklanjanje dotadašnjega slavenskog (slavenskog) društva.³⁹ Kako u to doba Madžari nisu imali dovoljno vojne, političke i demografske snage da novoosvojeni slavenski teritorij u savsko-dravskom međurječju nasele svojim ljudima, oni su na tome prostoru ostavili stare vlasničke, a dijelom i upravno-teritorijalne odnose. Zbog toga su slavenski rodovi na prostoru savsko-dravskog međurječja i dalje ostali u posjedu svoje, rodovske zemlje, koja je kraljevskim darovnicama postala njihovom baštinom, dok su njihove nekadašnje zajedničke rodovske zemlje (pašnjaci, šume i dr.) bile pretvorene u kraljevski posjed sa sjedištem u staroj rodovskoj utvrdi.⁴⁰ Tako je stara rodovska župska utvrda u Gori postala, poput one smještene u sjevernome uglu zagrebačkog Gradeca, kraljevskom utvrdom i sjedištem kraljevskog posjeda u tome dijelu Vukovske županije.⁴¹

³⁷ Laszowski, Emil: »Gorjani«, nav. dj., str. 2; Klaić, Vjekoslav: *Slavonija od X. do XIII. stoljeća*, Zagreb 1882., str. 48–49; Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976., str. 254–258; Sršan Stjepan: Baranja. Osijek 1993., str. 11.

³⁸ Iako se Vukovska županija prvi put spominje 1220., smatra se da je ona bila osnovana još u XII. stoljeću. Vidi: Grgin, Borislav: »Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku«. U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb 1996., str. 21–22, 27; Marković, Mirko: *Slavonija. Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb 2002., str. 75.

³⁹ Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb 1976., str. 254–258.

⁴⁰ Kraljevska županija u doba Arpadovića bila je samo u upravnom, sudskom, gospodarskom i crkvenom smislu jedinstvena cjelina sa središtem u kraljevskome plemićkom gradu, dok je u vlasničkom smislu bila podijeljena na kraljev veliki, ali raštrkani posjed, osnovan na području nekadašnje zajedničke rodovske zemlje, i na brojne manje posjede rodova. Vidi: Klaić, Nada: *Povijest...*, nav. dj., str. 255, 258.

⁴¹ Kao najbolji primjer procesa pretvorbe rodovske župske utvrde u kraljevsku utvrdu na hrvatskome prostoru prikazuje nam se rodovska župska utvrda u Zagrebu, podignuta, prema nalazu dobivenom metodom C 14, oko 679. u sjevernome uglu zagrebačkoga Gradeca (Gornji grad), koja je nakon zaposjedanja Slavonije od strane Madžara potkraj XI. stoljeća postala kraljevskom utvrdom i središtem kraljevske Zagrebačke županije, da bi nakon provale Tatara

Ne upuštajući se u daljnju analizu sadržaja isprava iz XIII. stoljeća, vratimo se sada na druge povijesne podatke koji nam govore o povijesnome razvoju srednjovjekovne Gore. Gorska župa postojala je sve do travnja 1269. kada ju je kao posjed, zajedno s kraljevskom utvrdom i naseljem herceg Bela poklonio Ivanu i njegovu sinu Stjepanu I. od roda Drusma (de genere Drusma).⁴² Njihovi su potomci prema toj utvrđi i naselju dobili obiteljsko ime Gorjanski (de Gara) (Sl. 22). U posjedu Gorjanskih srednjovjekovna je Gora, sada kao dio velike Vukovske županije, bila sve do 1481. kada je umro Job, posljednji muški član te znamenite ugarske plemićke obitelji.⁴³

Stoljeća vladavine obitelji Gorjanskih nad Gorom doba je njezina najjačeg razvoja. Politički uspon Gorjanskih od sitnoga ugarskog plemstva polovicom XIII. stoljeća u najmoćniju velikašku obitelj Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva potkraj XIV. i u prvoj polovici XV. stoljeća odrazio se na urbani razvoj Gore. Ona se od neznatna seoskog naselja, štice plemićkim gradom Gorjanskih, pretvorila u jedno od najvećih gradskih naselja južnog dijela srednjovjekovne Ugarske i neformalnu prijestolnicu mačvanskoga bana, koji su naslov tradicionalno nosili članovi obitelji Gorjanski tijekom druge polovice XIII. i prve polovice XIV. stoljeća (Sl. 21).⁴⁴ U doba najveće političke moći Gorjanskih gorsko se naselje prvi put 1387. spominje kao gradsko naselje s privilegijama te kao rezidencija palatina Nikole I. Gorjanskoga (civitate Gara).⁴⁵ Pet godina kasnije, odnosno 1392., Gora se spominje samo kao grad (oppidum Gara), a tijekom prve polovice XV. stoljeća kao razvijeni trgovački grad (Forum comprovinciale in oppido Gara 1414., 1417., 1418., 1427., 1437., 1442).⁴⁶ Osim što je rezidencija obitelji Gorjanski, Gora je potkraj XIV. stoljeća dobro utvrđeno i ustrojeno gradsko naselje u kojem se nala-

---

bila oko 1247. predana u posjed Zagrebačkoga kaptola kao svjetovnoga gospodara. Iako je Kaptol dobio pravo da na mjestu kraljevske utvrde sagradi suvremenu utvrdu, odnosno plemićki grad, on je podignuo samo jednu branič-kulu, današnji Popov toranj. Ostaci zagrebačkoga gradišta vidljivi su nedaleko od kule, u podrumu zgrade Muzeja grada Zagreba. Vidi: Bedenko, Vladimir: »Mons Gradyz iuxta Zagrabiam«. *Historijski zbornik*, god. 44, br. 1. Zagreb 1991., str. 3–17; Goldstein, Ivo: *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb 1995., str. 288.

⁴² *Diplomatički zbornik...*, nav. dj., Svezak V. Zagreb 1907., str. 491.

⁴³ Švab, Mladen: »Gorjanski (de Gara)«. *Hrvatski biografski leksikon V*. Zagreb 2002., str. 60–62.

⁴⁴ Nakon što je skršio moćne velikaške obitelji, hrvatsko-ugarski kralj Karlo I. Robert podredio je Vukovsku i Srijemsku županiju mačvanskomu banu, pod čijom će upravom one ostati sve do XV. st. Radi jačanja svoje vlasti u savsko-dravskom međurječju, rimsko-njemački car i hrvatsko-ugarski kralj Sigismund Luksemburgovac dao je Mačvansku banovinu s Vukovarskom i Srijemskom županijom na upravu obitelji Gorjanski. Kako su Gorjani bili njihovom glavnom rezidencijom, tako su oni postali neformalnom prijestolnicom toga čitavoga područja.

⁴⁵ Bösendorfer, Josip: *Crtice iz...*, nav. dj., str. 172; Dekker, Hedviga: *Đakovo...*, nav. dj., str. 76; *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Svezak XVII. Zagreb 1981., str. 86.

⁴⁶ Bösendorfer, Josip: *Crtice iz...*, nav. dj., str. 172; Dekker, Hedviga: *Đakovo...*, nav. dj., str. 76.

ze samostani dominikanskoga (prije 1348) i franjevačkoga reda (prije 1377) te nekoliko crkava, od kojih su u arheološkom obliku pronađeni temelji dviju, na lokalitetu »Kameništu« u središtu unutrašnjega gorskoga srednjovjekovnoga grada te na današnjem gorjanskom groblju, u sklopu ostataka plemićkoga grada.⁴⁷

U doba prvog spomena Gore kao grada 1386. najvjerojatnije pada i gradnja obrambenih drvenih zidova, nasipa i jaraka oko nje. Prema trapeznom tlocrtnom obliku gorskoga unutrašnjega grada i njegovoj gotovo pravilnoj ortogonalnoj uličnoj mreži, sačuvanoj u skromnim ostatcima, možemo zaključiti da je gorski unutrašnji grad bio planirano i odjednom podignuto gradsko naselje, i to najvjerojatnije na mjestu ranosrednjovjekovnoga naselja.⁴⁸

Nakon smrti Joba Gorjanskoga Gora je prešla u posjed hrvatsko-ugarskoga kralja Matije Korvina (1482–1487), potom njegova sina hercega Ivaniša Korvina (1487–prije 1494) i Lovre Iločkoga (prije 1494–1524), koji ju je u razdoblju od 1494. do 1496. zbog pobune protiv hrvatsko-ugarskoga kralja Vladislava II. privremeno bio izgubio, zajedno s ostalim obiteljskim posjedima (Sl. 23).⁴⁹ Za vladavine Lovre Iločkoga prvi se put u gorskom gradu 1506. spominje unutrašnji i vanjski grad (oppidum Gara interior scilicet et exterior), na osnovi čega možemo zaključiti da je za njegove vladavine došlo do temeljite obnove čitavoga gorskog naselja, odnosno do proširenja unutrašnjega grada na sjeverno predgrađe, koje je također bilo utvrđeno obrambenim drvenim zidovima, nasipima i obrambenim jarcima.⁵⁰ Opasavanje sjevernoga predgrađa obrambenim zidovima dokazuje da je i nakon Gorjanskih Gora zadržala značajan politički i gospodarski status u tome dijelu Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva, koji se materijalno prikazuje kroz povećanje broja njezina stanovništva, a samim time i kroz širenje gradskoga urbanog područja na nekadašnje sjeverno predgrađe.

⁴⁷ Sv. Pavla, sv. Petra, sv. Petra i Pavla, sv. Margarete, sv. Klare i sv. Martina. Vidi: Barle, Josip: »Popis župa u donjoj Slavoniji od god. 1660«. *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 1907. Zagreb 1907., str. 171; Bösendorfer, Josip: *Crtice...*, nav. dj., str. 172; Laszowski, Emil: »Gorjani«, nav. dj., str. 2; Žabarović, Aca: »Nekoliko...«, nav. dj., str. 17; *Šematizam bosansko-srijemske ili đakovačke biskupije i apostolske administrature sjeverne Slavonije i Baranje*, Đakovo 1963., str. 86; Marković, Mirko: »Selo...«, nav. dj., str. 182, 247; Horvat, Zorislav: »Srednjovjekovne...«, nav. dj., str. 57–58; Vukičević-Samaržija, Diana: *Sakralna...*, nav. dj., str. 102.

⁴⁸ Milić, Bruno: *Razvoj...*, nav. dj., str. 127.

⁴⁹ Horvat, Rudolf: »Rat kralja Vladislava II. na Lovru Iločkog«. *Vijenac* 1896., str. 30–31, 43–44, 78–79, 107–109; Wertner, Mavro: »Beiträge zur bosnischen Genealogie«. *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*. Zagreb 1906., str. 271; Bösendorfer, Josip: *Crtice...*, nav. dj., str. 163; Laszowski, Emil: »Gorjani«, nav. dj., str. 2; Marković, Mirko: »Selo...«, nav. dj., str. 150; Horvat, Zorislav: »Srednjovjekovne...«, nav. dj., str. 77.

⁵⁰ Bösendorfer, Josip: *Crtice...*, nav. dj., str. 172; Laszowski, Emil: »Gorjani«, nav. dj., str. 2–3; Horvat, Zorislav: »Srednjovjekovne...«, nav. dj., str. 61.

Kako su u srednjovjekovnoj Gori u doba vladavine Lovre Iločkoga sigurno postojale dvije velike fortifikacijske građevine, na ovome se mjestu nameće pitanje koju od njih možemo poistovjetiti s plemićkim gradom Gorjanskih – onu čiji se ostatci nalaze na groblju ili onu koja se nalazila u jugoistočnome uglu gorskoga grada, kao što su to tvrdili svi dosadašnji istraživači gorjanske prošlosti. Već smo rekli da je plemićki grad na gorjanskome groblju tipičan predstavnik plemićkih gradova (srednjovjekovnih burgova) kakvi su se gradili na hrvatskome prostoru u doba razvijenoga srednjeg vijeka, za razliku od plemićkoga grada, odnosno utvrđene palače koja se nalazila u jugoistočnome uglu gorskoga grada, a koja svojim oblikom više odgovara fortifikacijskim građevinama kakve su se gradile tek u XIV. i XV. stoljeću. Uzevši to u obzir, kao i povijesne podatke koji gorski plemićki grad prvi put spominju 1256., a 1477. opisuju ga isključivo kao drveni kaštel u gradu Gori (castellum ligneum in oppido Gara),⁵¹ možemo pretpostaviti da je plemićki grad Gorjanskih, po kojem su dobili ime, stajao na groblju, gdje se i danas nalaze njegovi ostatci. Da je plemićki grad Gorjanskih potkraj XIV. i početkom XV. stoljeća, unatoč drvenoj građi, bio monumentalna građevinska cjelina obrambeno-stambenog karaktera, s uobičajenim gospodarskim i reprezentativnim sadržajem kakve pronalazimo i u drugim plemićkim gradovima toga doba, poput gradske kapele, svjedoči i činjenica da su u njemu povremeno boravili najviši državni dostojanstvenici Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva – hrvatsko-ugarska kraljica Marija, njezina majka Elizabeta i hrvatsko-ugarski kralj i rimsko-njemački car Sigismund Luksemburgovac.⁵² O obrambenoj snazi plemićkoga grada Gorjanskih potkraj XIV. stoljeća svjedoči i događaj iz 1386., kada se pobunjenici pod vodstvom braće Horvat i Ivana Paližne nisu usudili zarobiti kraljicu Mariju i njezinu majku Elizabetu izravnim napadom na plemićki grad Gorjanskih, u kojem su boravile, već su ih odlučili zarobiti u zasjedi kraj Gorjana, u današnjem Garskom dolu.

Ako pretpostavimo da je najkasnije do 1477. u Gori postojao samo drveni plemićki grad Gorjanskih, vrijeme gradnje novoga plemićkoga grada, odnosno utvrđene palače u jugoistočnome uglu unutrašnjega grada, pada između te i godine 1536., kada Osmanlije osvajaju i ruše Goru. Kako gradnja velikih fortifikacijskih građevina zahtijeva velika materijalna sredstva i mnogo godina da se podigne, njezini graditelji mogli bi biti Matija i Ivaniš Korvin te Lovro Iločki. S obzirom na kratkoću vladavine Korvinovih nad srednjovjekovnom Gorom, te njihovo jače političko djelovanje i građevinske aktivnosti u zapadnim dijelovima Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva,⁵³ kao

⁵¹ Bösendorfer, Josip: *Crtice...*, nav. dj., str. 163; Laszowski, Emil: *Gorjani*, nav. dj., str. 2.

⁵² Švab, Mladen: »Gorjanski, Nikola II. «. *Hrvatski biografski leksikon V*. Zagreb 2002., str. 63.

⁵³ Ivaniš Korvin u to doba uređuje Stari grad u Krapini kao svoju rezidenciju te gradi kaštel Mali Tabor. Vidi: Kruhek, Milan: »Krapina – castrum et oppidum«. *Hrvatsko zagorje*, broj 3, Krapina 1997., str. 14; Regan, Krešimir: »Mali Tabor«, nav. dj., str. 33–38.

jedini mogući graditelj utvrđene palače nameće se Lovro Iločki, tim prije što je za njegove vladavine izvršena temeljita rekonstrukcija gorskoga srednjovjekovnoga grada (proširenje grada na sjeverno predgrađe, gradnja novih obrambenih zidova i crkve uz gradski trg u središtu unutrašnjega grada). S druge strane, ta utvrđena palača tlocrtno neodoljivo podsjeća na utvrđenu palaču koju je njegov otac Nikola Iločki podignuo u Iloku, koja je mogla poslužiti Lovri kao predložak za gradnju ove u Gori.

Nakon što smo plemićki grad Gorjanskih poistovjetili s ostacima na gorjanskome groblju, a nekadašnje ostatke koji su stajali na zemljanome humku u jugoistočnoome uglu srednjovjekovnoga gorskoga grada s utvrđenom palačom Lovre Iločkoga, kao posljednje nameće se pitanje zbog čega je srednjovjekovna Gora bila u prvim desetljećima XVI. stoljeća branjena dvjema velikim fortifikacijskim građevinama, odnosno zbog čega su uz gorski srednjovjekovni grad stajale na vrlo maloj međusobnoj udaljenosti dvije velike fortifikacijske građevine, ako je za obranu gorskoga grada i posjeda jedna bila sasvim dovoljna? Možemo pretpostaviti da je razlog velike rekonstrukcije gorskoga grada ležao u činjenici da si je Lovro Iločki morao sagraditi novu rezidenciju, jer se Ilok potkraj XV. stoljeća našao gotovo na prvoj crti obrane Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva prema Osmanskome Carstvu, ali i zbog mogućnosti da je utvrđena palača u Iloku najvjerojatnije teško stradala prilikom sukoba Lovre Iločkoga s kraljem Vladislavom II. godine 1494.⁵⁴ Ako uzmemo u obzir te mogućnosti, kao i mogućnost da je tijekom sukoba s kraljem dijelom ili u potpunosti stradao i stari plemićki grad Gorjanskih, te da ga Lovro zbog zastarjelosti u vojnome smislu nije želio obnoviti, onda nam se gradnja nove utvrđene palače u Gori, ali sada u sklopu srednjovjekovnoga grada, sama po sebi nameće kao logično rješenje, tim prije što je nova palača mogla njezinomu vlasniku osigurati puno udobniji život nego što je to mogao stari plemićki grad Gorjanskih, ali i zbog činjenice da bi obnova plemićkoga grada Gorjanskih od čvrstog materijala jednako iznosila koliko i gradnja moderne utvrđene palače, koja je uz to imala i puno povoljniji strateški položaj s obzirom na okolinu, ali i sam grad.

Smrću Lovre Iločkoga 1524. završava »novo zlatno doba« srednjovjekovne Gore. Za dinastičkoga rata između pristaša Ferdinanda I. i Ivana Zapolje ona je često mijenjala gospodare, koji nisu bili u stanju spriječiti osmansko osvajanje grada 1536. pod zapovjedništvom smederevskoga sandžak-bega Mehmed-paše Jahjapašića. Godinu dana kasnije zemaljski kapetan Kranjske i vrhovni zapovjednik Hrvatske i Slavonske krajine Ivan Kacijaner

⁵⁴ Prema opisu iz 1608., u Iloku je »...postojao...lijepi dvorac, okružen posebnim prstenom zidina, kome su krov, stropovi i ostalo upropašteni i srušeni, jedino još stoje zidovi s lijepim prozorima«. Moguće je da je utvrđena palača koju je njegov otac Nikola sagradio u Iloku teško stradala tijekom opsade i pljačke kraljevske vojske 1494., jer se ona već 1608. opisuje kao ruševina, što je čudno, s obzirom na činjenicu da Osmanlije nisu prigodom osvojenja Iloka 1526. uništili grad, jer im se on dobrovoljno predao. Vidi: Horvat, Zorislav: »Analiza...«, nav. dj., str. 197–198.

pokušao je 1537. osloboditi današnju središnju i istočnu Slavoniju od osmanskoga gospodstva, ali su njegove postrojbe nakon neuspjela pokušaja osvajanja Osijeka bile kraj današnjih Gorjana 9. listopada 1537. uništene, čime je osmanska vladavina nad Gorom bila učvršćena u idućih 150 godina. U novoj državi gorski srednjovjekovni grad izgubio je geopolitičko značenje koje je imao tijekom čitavoga srednjeg vijeka. Promjena toga statusa bila je uvjetovana njegovom udaljenošću od habsburško-osmanske bojišnice, potom novom doktrinom ratovanja koja se više nije temeljila na obrani područja iz jakih i strateški raspoređenih fortifikacija na vanjskim granicama države, ali i širom njezine unutrašnjosti, već na brojnoj, mobilnoj i stajaćoj vojsci, kojoj stare srednjovjekovne fortifikacije više nisu bile potrebne za obranu državnoga teritorija. Gubitak vojne uloge u novoj državi, na kojoj se dijelom temeljio urbani, ali i gospodarsko-kulturni razvoj srednjovjekovnoga grada, imala je za posljedicu potpuno napuštanje položaja srednjovjekovnoga grada, kojega je urbana fizionomija bila teško razorena osmanskim zauzećem Gore 1536., i gradnju novoga naselja seoskoga tipa južno od nje, koje se oblikovalo oko svojega novog središta – obrambene kule novog osmanskoga feudalnoga gospodara toga područja. U doba osmanske vladavine naselju je promijenjeno ime u današnje.⁵⁵ Gradnjom novoga naselja nedaleko od ruševina srednjovjekovnoga grada završio je višestoljetni urbani razvoj srednjovjekovne Gore u današnjim Gorjanima. Nakon oslobođenja od osmanske vlasti 1687. Gorjani su bili pripojeni đakovačkomu vlastelinstvu, u sklopu kojega su ostali do ukidanja kmetstva 1848.⁵⁶

5. ZAKLJUČAK

Na temelju do sada razmotrenog i istraženog možemo kazati sljedeće:

Početak kontinuirane naseljenosti Gorjana najvjerojatnije počinje već u VI. stoljeću, kada se na to područje naseljavaju Slaveni, koji do polovice X. stoljeća osnivaju ranosrednjovjekovnu župu sa središtem u rodovskoj župskoj utvrdi.

Najkasnije potkraj XI. stoljeća ranosrednjovjekovna rodovska župa postaje kao kotar dijelom kraljevske Vukovske županije, a rodovska županijska utvrda kraljevskom utvrdom.

Gorski kotar postoji do druge polovice XIII. stoljeća, kada ga skupa s naseljem i utvrdom, koja se prvi put spominje 1256., herceg Bela daruje 1269. Ivanu i Stjepanu I. od roda Drusma (de genere Drusma).

U posjedu njihovih potomaka, koji prema gorskoj utvrdi i naselju dobivaju obiteljsko ime Gorjanski (de Gara), Gora ostaje do 1481., kada umire

⁵⁵ Marković, Mirko: *Slavonija. Povijest...*, nav. dj. Zagreb 2002., str. 236.

⁵⁶ Marković, Mirko: *Selo...*, nav. dj., str. 150–152.

posljednji muški član te obitelji. Tijekom njihove vladavine stara se rodovska i kraljevska utvrda, odnosno srednjovjekovno gradište ruši, a na tom mjestu gradi se suvremena utvrda, odnosno plemićki grad, po svojim fortifikacijskim karakteristikama tipičan za vojne građevine XIII. i XIV. stoljeća.

Iako je nesporno da je već u ranom srednjem vijeku u današnjim Gorjanima postojalo naselje, na osnovi pravilnoga geometrijskog lika unutrašnjega grada u obliku trapeza i ostataka ortogonalne ulične mreže možemo zaključiti da je srednjovjekovna Gora planiran, odnosno planski i odjednom podignut grad, poput onih kakvi su se gradili na prostoru jugoistočne Europe od druge polovice XIII. stoljeća i tijekom čitava XIV. stoljeća. Budući da se Gora kao gradsko naselje s privilegijama prvi put spominje 1387., ono je najvjerojatnije bilo podignuto tijekom 1380-ih godina na mjestu starijega naselja.

Gorski je srednjovjekovni grad zahvaljujući političkoj i gospodarskoj moći svojih gospodara, ponajprije Gorjanskih, potom i Iločkih, postao jedno od najznačajnijih gradskih naselja središnjeg dijela savsko-dravskog međurječja.

U godinama nakon Gorjanskih srednjovjekovna je Gora često mijenjala vlasnike, među kojima se posebno ističe Lovro Iločki, za čije se vladavine grad temeljito obnavlja, proširuje i nadopunjuje monumentalnim svjetovnim (utvrđena palača) i sakralnim (gotička crkva na »Kameništu«) objektima.

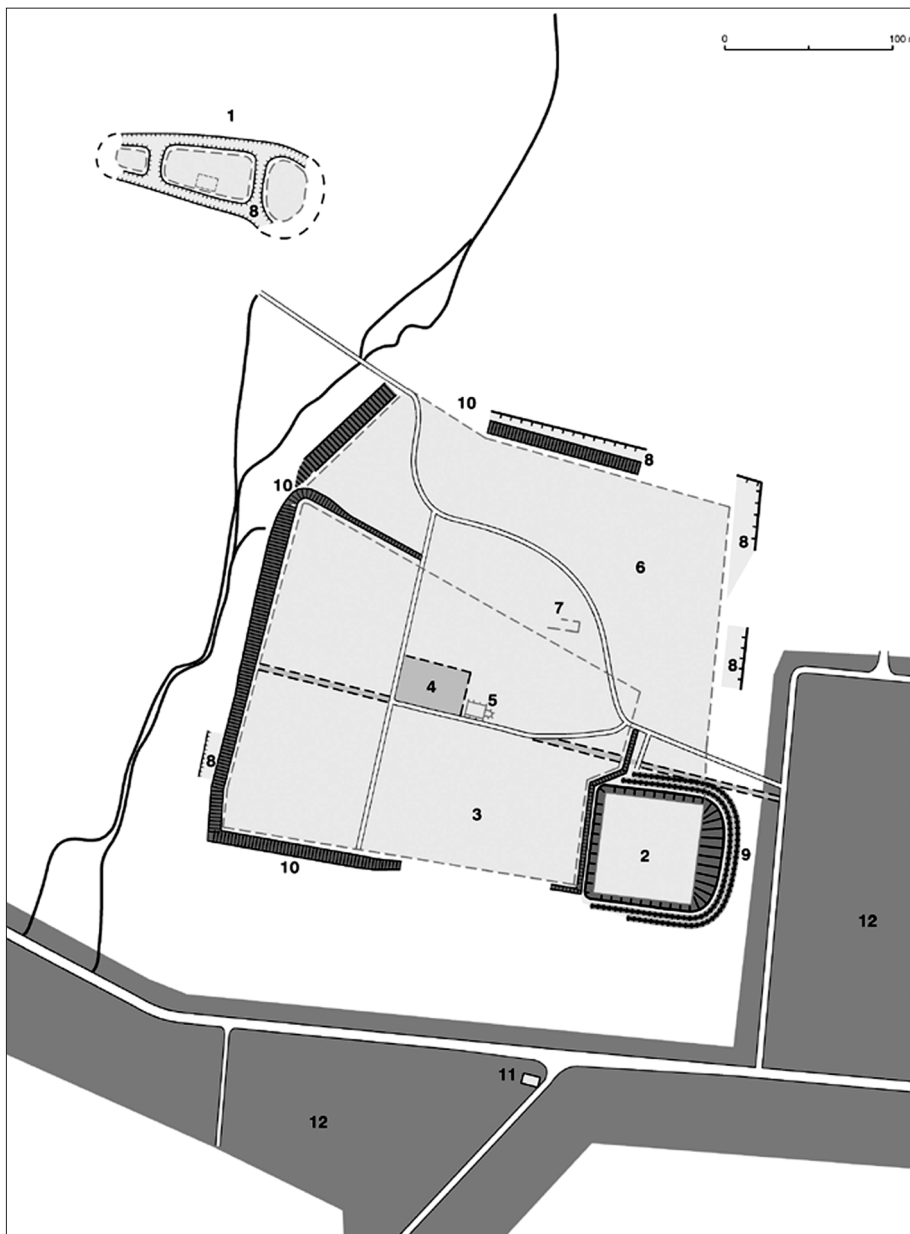
Nakon pada srednjovjekovne Gore pod osmansku vlast 1536. prekida se njezin višestoljetni urbani razvoj i započinje suvremeni razvoj Gorjana kao naselja seoskoga tipa, s jezgrom uz osmansku kulu, danas kapelu Sveta tri kralja.

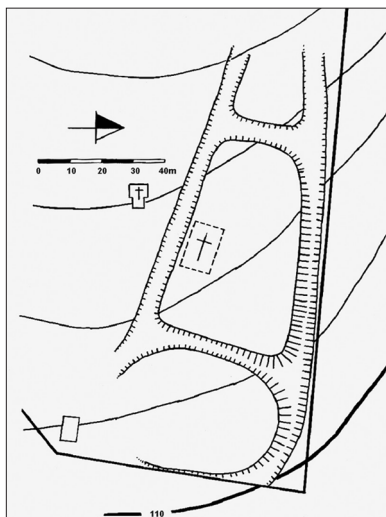
1. Topografska karta Gorjana, 1:5000 (Državna geodetska uprava RH)

2. Detalj zračne snimke sela Gorjani; cikličko snimanje 1997. (Državna geodetska uprava RH)

3. Skica tlocrta srednjovjekovne Gore u Gorjanima; 1. plemićki grad Gorjanskih, 2. utvrđena palača Lovre Iločkoga, 3. unutrašnji grad, 4. glavni trg, 5. ostatci crkve na »Kameništu«, 6. vanjski grad, 7. ostatci nepoznate građevine, 8. obrambeni jarci, 9. dvostruki obrambeni jarak palače Lovre Iločkog, 10. zemljani nasipi, 11. osmanska kula i 12. suvremeni Gorjani (crtež Krešimir Regan i Tomislav Kaniški).

4. Skica tlocrta plemićkoga grada Gorjanskih (Krešimir Regan).

5. Pogled s istočne utvrde na središnju utvrdu plemićkoga grada Gorjanskih i sjeverni obrambeni jarak (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

6. Pogled s istočne utvrde na središnju utvrdu plemićkog grada Gorjanskih i južni obrambeni jarak (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

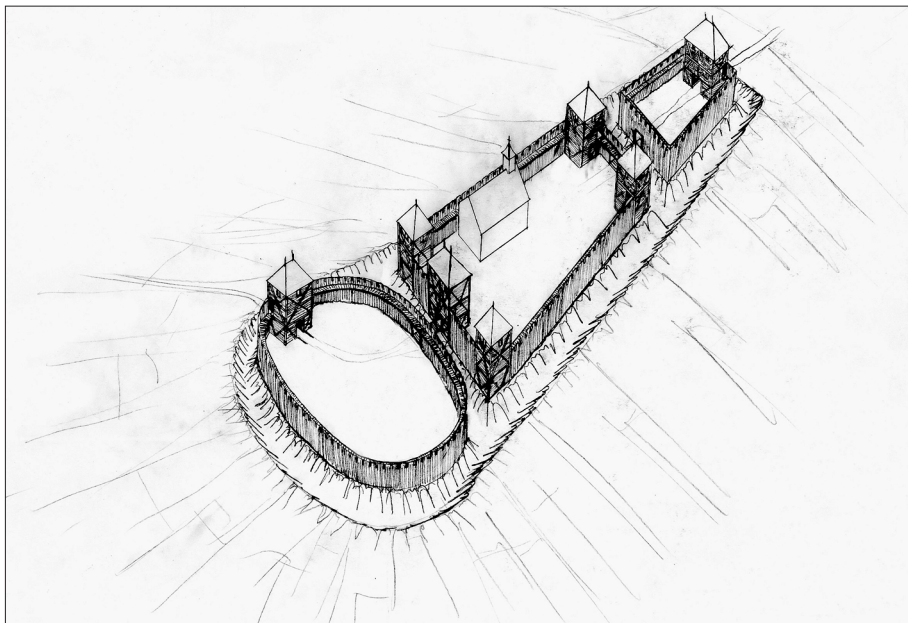

7. Pogled na središnju utvrdu i sjeverni obrambeni jarak (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

8. Pogled sa zapadne utvrde na središnju utvrdu plemićkoga grada Gorjanskih (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

9. Hipotetička rekonstrukcija plemićkoga grada Gorjanskih potkraj XIV. stoljeća (Krešimir Regan, 2004)

10. Pogled na obrambeni jarak i nasip zapadnog obrambenog zida unutrašnjeg grada (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

11. Pogled na sjeverozapadni ugao unutrašnjeg grada (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

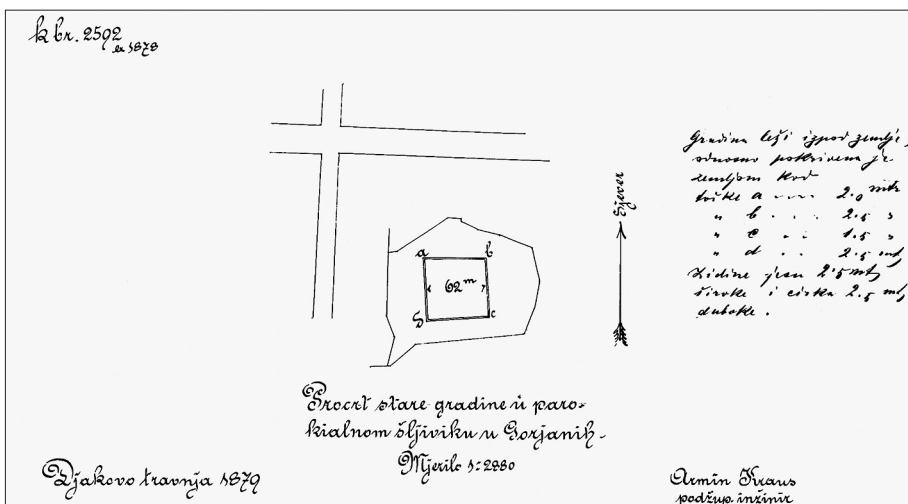
12. Pogled na obrambeni jarak i nasip istočnog obrambenog zida unutrašnjeg grada (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

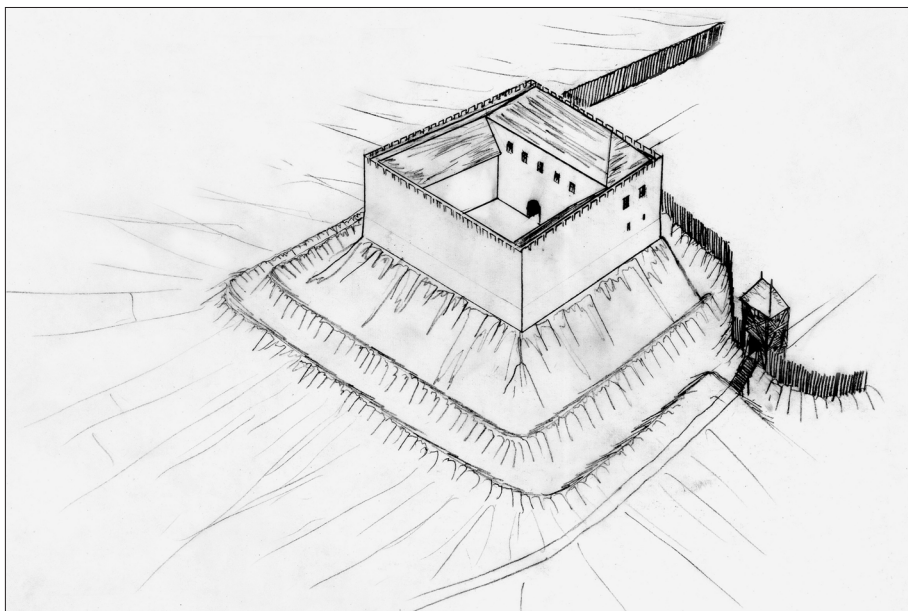
13. Pogled na nasip zapadnog obrambenog zida vanjskog grada (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

14. Zemljani humak i obrambeni jarci utvrđene palače Lovre Iločkog godine 1914. (snimio Gjuro Szabo, 10. V. 1914. Ministarstvo kulture. Uprava za kulturni razvitak i kulturnu politiku. Odjel za INDOK kulturne baštine)

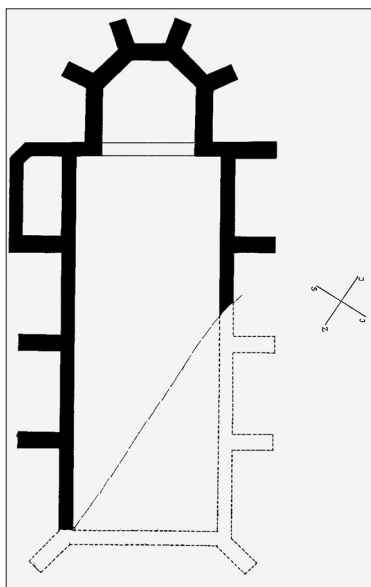
15. Geodetska snimka utvrđene palače Lovre Iločkog 1879. (Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu)

16. Hipotetička rekonstrukcija utvrđene palače Lovre Iločkog početkom XVI. stoljeća (Krešimir Regan, 2004)

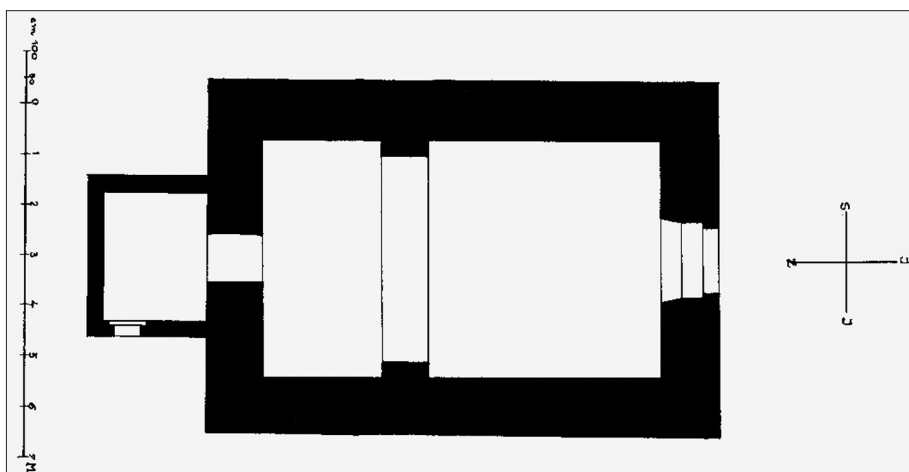
17. Unutrašnji grad. Ostatci crkve na lokalitetu »Kameništu« (snimio Gjuro Szabo, 10. V. 1914. Ministarstvo kulture. Uprava za kulturni razvitak i kulturnu politiku. Odjel za INDOK kulturne baštine)

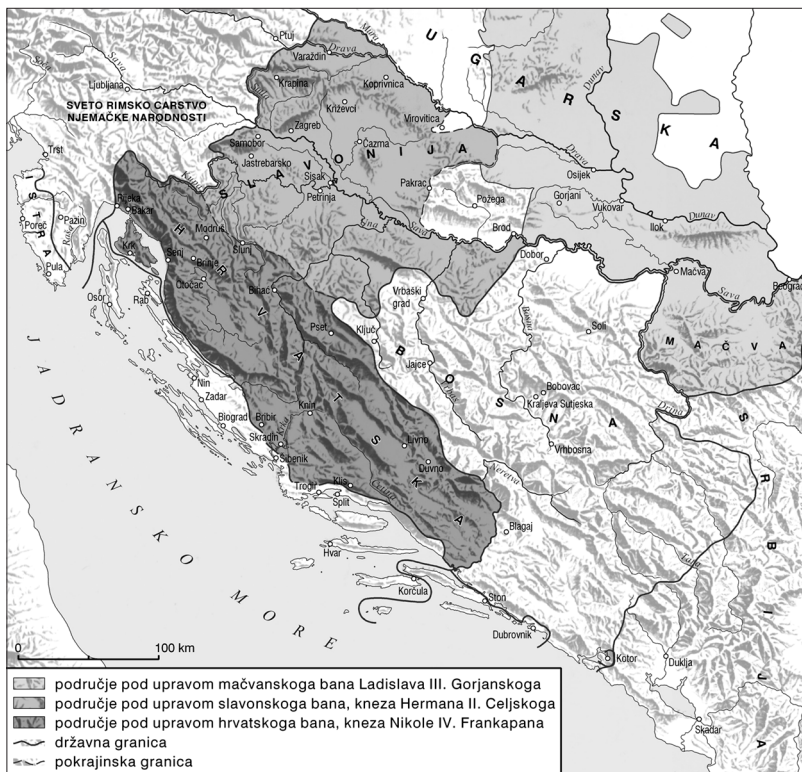
18. Unutrašnji grad. Tlocrt crkve na lokalitetu »Kameništu« (tlocrt izradio Gjuro Szabo, 1914. Ministarstvo kulture. Uprava za kulturni razvitak i kulturnu politiku. Odjel za INDOK kulturne baštine)

19. Gorjani. Pogled na sjeverno i zapadno pročelje osmanske kule (snimio Aleksandar Guteša, 26. II. 2003)

20. Tlocrt osmanske kule (tlocrt izradio Gjuro Szabo, 1914. Ministarstvo kulture. Uprava za kulturni razvitak i kulturnu politiku. Odjel za INDOK kulturne baštine)

21. Područja vladavine velikaških obitelji na hrvatskome prostoru u prvoj polovici XV. st. (Krešimir Regan i Tomislav Kaniški prema Regan, Krešimir i Kaniški, Tomislav: Hrvatski povijesni atlas, Zagreb 2003., str. 147., zemljovid 94)

22. Zaglavni kamen svoda kapele Majke Božje od Sedam žalosti u brinjskom plemićkom gradu s grbom Gorjanskih (Drago Miletić i Marija Valjato Fabris: Sokolac / Frankopanski plemićki grad u Brinju. Zagreb 2003., str. 47, sl. 68)

23. Grb knezova Iločkih (Hrvatski biografski leksikon VI. Zagreb 2002., str. 37.)

Summary

GORJANI – THE MEDIEVAL SEAT OF THE NOBLE FAMILY GORJANSKI

This paper sets out to illustrate the historical development of the medieval Gora, which existed in what is known today as the village of Gorjani. We analyzed all material remnants of that medieval town, as well as all the historical resources pertaining to medieval Gora. Our research showed: first, that in the village of Gorjani, near Đakovo, there are remnants of the medieval urban settlement Gora; second, that the entire medieval settlement was located between the present-day Gorjani cemetery in the northwest and the village itself in the northeast; third, that the medieval complex was comprised of several units whereby each had emerged in the course of different periods of history: the feudal castle in what is now the village cemetery, a fortified settlement and a fortified palace in its southeastern corner, and the Ottoman tower in today's Gorjani; fourth, that the beginning of the state of continued population of Gorjani can probably be traced back to as early as the VIth century, which is the time of Slavic settlement in the area. By the middle of the Xth century the Slavic people founded an early medieval *župa* (district) whose seat was located in the pre-feudal *župa's* fortress; fifth, that no later than towards the end of the XIth century did the early medieval kindred *župa* become a district forming a part of the royal county of Vukovo, while the kindred *župa's* fortress became a royal fortress; sixth, that the Gora district existed all through the second half of the XIIIth century, when it was given (in 1269), together with the settlement and the fortress (the latter first being mentioned in 1256) to John and Stephen I *de genere* Drusma by duke Béla; seventh, that Gora remained in the ownership of their offspring, whose family name Gorjanski (de Gara) derives from the Gora fortress and the settlement, until 1481, when the last male member of the family died. During their reign the old kindred and royal fortress, i.e. the medieval building site, were destroyed, and in their place a contemporary fortress was built, i.e. a feudal castle, whose fortifications carried the features typical for military edifices of the XIIIth and the XIVth century; eighth, that the Gora castle was built according to design, i.e. on the basis of a project, and that it was swiftly erected in the course of 1380s where the old settlement used to be located; ninth, that due to the political and economic power of its landlords, primarily of the Gorjanskis and the Iločkis (= of Ilok), the Gora medieval town suddenly emerged as one of the most significant urban settlements of the middle part of the Sava-Drava river basins; tenth, that after the Gorjanski family, the medieval Gora was changing hands for years, whereby Lawrence Iločki deserves special mention since during his rule the castle was thoroughly reconstructed, expanded and enhanced with monumental secular buildings (a fortified palace) and religious edifices (Gothic church in the »Kamenišće«), and twelfth, that after the fall of medieval Gora into the Ottoman hands in 1536, the site came to a halt in its several centuries old urban development. After that, it started to follow a different course, changing into a settlement of rural type, centered around the Ottoman tower, now the Epiphany Church.

(Prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: Gorjani (Gora, Gara), Slavonia, Middle Ages, feudal castle, fortified palace, urban settlement.